

צירוף למניין

ראשי פרקים

- א. אף על פי שחטא – ישראל הוא
 - ב. מי שאינו מודה בחיוב התפילה
 - ג. התנאים לצירוף חילוני למניין
- סיכום

שאלה מעשית, כמעט יומיומית: האם לצרף חילוני למניין? לכאורה יש לאסור, כיוון שמי שאינו מודה בחיובה של מצווה אינו יכול להשתתף בקיומה, ובנוסף לכך – המחלל שבת בפרהסיא נחשב למומר. בהגדרת מחלל שבת לאור מציאות זמננו עסקנו בהרחבה בפרק 'יין שנגע בו מחלל שבת'. לכן, בפרק זה נדון בקצרה רק במה שנוגע לנידונו. עיקר הדיון בפרק זה הוא בשאלת צירופו של חוטא למניין, ובבירור השאלה האם הגדרת "אינו מודה במצווה" קיימת גם לעניין תפילה.

א. אף על פי שחטא – ישראל הוא

בדין צירוף חוטא למניין כתב הב"י (או"ח נה):

וכך כתוב בספר המנהיג (סימן עט): ואדם שהוא עבריין ולא נדוהו הקהל מאצלם, נמנה למניין עשרה וחייב בכל המצוות, דכתיב בעכ"ל: "חטא ישראל" – "אף על פי שחטא ישראל הוא" (סנהדרין מד,א), דבקדושתיה קאי ולא יצא מכלל ישראל. אבל אם נדוהו מאצלם, אינו מצטרף לעשרה ולא לכל דבר שבקדושה, שאם מצטרף מה הועילו בתקנתם שהבדילוהו מאגודתן? כך כתב רש"י.

וזה לשון הריב"ש (שו"ת סימן קעב):

דווקא במנודה הוא שכתב הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה ז,ד) שאין מזמנין עליו ואין כוללין אותו בעשרה לכל דבר שצריך עשרה, אע"פ שלא נזכר זה בפרק אלו מגלחין (מועד קטן טו,א), לפי שזה הוא לשון נידוי, כלומר ריחוק – שמבדילין ומרחיקין אותו. אבל מי שעבר עבירה ולא נתנדה, לא מצינו שלא יצטרף לעשרה. וכן כתוב בפירוש לר"מ מרוטנבורק, שהעבריין שעבר על גזירת הציבור אם לא נדוהו נמנה למניין עשרה.

וכן פסק הרמ"א בשו"ע (יו"ד שלד,א):

העובר על דבר איסור, מנדין אותו לאלתר. הגה: אבל אם לא נדוהו בפירוש, אף על גב שהוא עבריין או שעבר על גזירת צבור, מצרפין אותו למניין י' להתפלל עימו.

גם החוטא במזיד מצטרף למניין כל זמן שלא נתנדה, ולא זו בלבד, אלא חז"ל דורשים את צירופו. וכדברי הגמרא (כריתות ו,ב):

א"ר חנא בר בזנא א"ר שמעון חסידא: כל תענית שאין בה ממושעי ישראל, אינה תענית. שהרי חלבנה ריחה רע, ומנאה הכתוב עם סממני קטרת. אביי אמר מהכא: "ואגדתו על ארץ יסדה".

ועוד אמרו, שאין הקב"ה מתרצה לישראל עד שיצרפו איתם את הרשעים לתעניתם (מנחות כז,א):

ד' מינין שבלולב - ב' מהן עושין פירות וב' מהם אין עושין פירות. העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין [רש"י: כלומר כולן יהו כאחד], ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות, ואין אדם יוצא ידי חובתו בהן עד שיהו כולן באגודה אחת. וכן ישראל בהרצאה [רש"י: כשהן מתענין אין נענין, עד שיהו כולן באגודה אחת צדיקים ורשעים, דומיא דעושין ואין עושים פירות] - עד שיהו כולן באגודה אחת, שנאמר: "הבונה בשמים מעלותיו ואגדתו על ארץ יסדה" [רש"י: בזמן שאגודתו ביחד, אז יסדה].

חכמים ראו בעין רעה את המנסים להרחיק את הפושעים מלברך את ה', ואמרו במשנה (מגילה פרק ד,ט): "האומר יברכך טובים - הרי זו דרך המינות". ופירש רש"י: "שאינו כולל רשעים בשבחו של מקום. וחכמים למדו מחלבנה שריחה רע ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת, שמצריכן הכתוב בהרצאתן להיותן באגודה אחת". כך גם לשונו הזהב של הרמב"ם בפירושו (שם): "ואין ראוי לומר יברכך טובים, לפי שהשם יתברך מברכים אותו טובים ורעים, כמו שכתוב: 'מי לא יראך מלך הגויים'".

מהמקורות שהובאו, נראה שהתורה משתדלת לצרף לתפילה ואף למניין גם את מי שהיה עולה על דעתנו להרחיק אותו, ואפילו הוא עובר עבירות. אמנם, גם אם החוטא מצטרף למניין עדיין אין מכאן ראיה למומר, החמור הרבה יותר מן הפושע הרגיל, וכן למי שאינו מודה בעיקר חיובה של תפילה. כמו כן, גם אם אנו מצרפים במעמד של תענית וזעקה לה' את הפושעים, יתכן שנכוונתם להצטרף אלינו היא המכשירתם. אך אולי לא ניתן ללמוד מכאן היתר לצרף למניין מעשה יום ביומו, כשלפעמים אין המצטרף אלא 'עושה טובה' לחברו הדתי כשהוא משלים לו מניין.

יש לציין גם את דברי המהרש"א (כריתות, שם) המובאים בשערי-תשובה (או"ח צ,יא. והביא פוסקים נוספים הסוברים כן), שמספר סממני הקטורת הוא אחד עשר, וזאת מכיוון שנחוצים עשרה מלבד החלבנה - שאינה מצטרפת למניין...

מאידך, רבים מביאים את דברי הגר"א בתיקוני-זוהר (נב, א ד"ה "לא"), שכתב שכל זמן שמאמין באחדותו יתברך – אפילו עבר כמה עבירות – אינו מומר לכל התורה, ואע"פ שחטא ישראל הוא^א.

ב. מי שאינו מודה בחיוב התפילה

בדין מי שאינו מודה בחיוב, כתב הרמב"ם (שו"ת פאר הדור מהדורת בלאו סי' רסה):

שאלה: ויורנו בדבר אלה האנשים הנקראים קראים, אלה הקראים כופרים בה, כפי שזה מפורסם, ואינם מאמינים בקבלה, אלא מחזיקים בחיצוניותו של המקרא עם פירושיהם. האם כשבאים מן הרבנים תשעה אנשים ואינם יכולים להשלים המניין, ישלימו באחד מן הקראין את העשרה להתפלל בציבור, או לזולתו מן העניינים שאין מקיימין מצוותם אלא בעשרה, אם לא? וכן אם באו ששה או חמשה רבנים, הישלימו את העשרה באלה הקראים אם לא? וכן יבאר לנו, המותר באחד מהם הזימון? וכן יבאר לנו, מה חייב שליח ציבור שחטא ועבר לפני התיבה במעמדם, כשהם משלימים העשרה, אם זה אסור?

תשובה: אסור להשלים בהם מניין, לא עשרה ולא שלשה, משום שאינם מודים בחיוב זה [הדבר]. והעיקר בזה אומרם: "או ביד מי שאינו מודה בעירוב – אינו עירוב" (עירובין לא, ב)^ב. וכל דבר שמאמינים בחיובו ובחלותו, רשאים אנו להצטרף אליהם בו. וכל מה שאין מאמינים בחיובו ובחלותו, אסורים שיצטרפו בו. וידוע שאינם מאמינים בחיוב הקדושה ולא בחיוב הזימון, ואינם משגיחים במניין עשרה ולא במניין שלשה. ומאחר שאינם מודים בחוקים אלו, אסור לעשות זאת עמהם ולהשלים המניין בהם, אחרת סומכין בדבר על מי שאינו מאמין בו. ומי שעבר לפני התיבה במעמדם, מתרים בו ומונעין אותו מזה, ותו לא^ב.

א. עיין ילקוט יוסף לסימן צ, סעיף ט הערה כד.

ב. על מקורו של הרמב"ם יש להקשות שאין הנידון דומה לראיה. שם מדובר בחשש שמא השליח שאינו מודה בעירוב לא יבצע שליחותו, ואין בזה כדי לפוסלו עקרונית מדין עירוב. אבל המשנה לגבי הדר עם מי שאינו מודה בעירוב מוכיחה כדעת הרמב"ם, ושמא למשנה זו הייתה עיקר כוונתו, ואגב שיטפיה נקט המשנה הראשונה שמזכירה דין אינו מודה בעירוב.

ג. הרמב"ם (הלכות שחיטה ד, טז) הכשיר שחיטת צדוקים ובייתוסים אם ישראל עומד על גבם. וכבר הקשו סתירה מדין זה למה שכתב בהלכות ממרים (ג, ב) שנחשבים לאפיקורסים, ולפי זה היה צריך לפסול שחיטתם. החזו"א (יר"ד סי' ב, סעיף כח) תירץ שהרמב"ם לא הכשיר אלא בבני הצדוקים, ודומיא דבני הקראים. לפי זה, אם נשווה דין תפילה לזביחה – נמצא שהרמב"ם יודה שבימינו אפשר לצרף למניין גם מי שאינו מודה בדבר. אבל כיוון שבתשובה הנ"ל אסר לצרפם, נראה שמחלק בין תפילה שהיא עניין שבלב ובמהות לבין זביחה שאינה אלא מעשה בעלמא (להיפך מן הסברה המובאת לקמן), וצ"ע. ועיין בספר עבותות אהבה עמ' 34 הערה 18.

אלא שלכאורה מצאנו סתירה בדברי הרמב"ם, שכתב (סוף אגרת השמד):

וגם כן אינו ראוי להרחיק מחללי שבת ולמאוס אותם, אלא לקרבם ולזרזם בעשיית המצוות. וכבר פירשו רבותינו, שהפושע אם פשע ברצונו, כשיבוא לבית הכנסת להתפלל מקבלים אותו ואין נוהגים בו מנהג ביזיון. וסמכו על זה מדברי שלמה ע"ה: "לא יבזו לגנב כי יגנוב" (משלי ו, ל) – אל יבזו לפושעי ישראל שהם באים להתפלל בסתר ולגנוב מצוות.

אבל באמת אין סתירה בדבריו, שכן באיגרת השמד מדובר במי שמחלל שבת אך מודה במצוות התפילה, שהרי בא מעצמו לביהכ"נ, כפי שכתב שם בפירוש. מה שאין כן בתשובת הרמב"ם, שם שאלו הרבנים אם יוכלו לצרף אליהם ביוזמתם אדם מן הקראים שאינו מודה בחיוב התפילה.

מפורש אם-כן בדברי הרמב"ם שאין אדם יכול להשלים מניין, כשבעצמו אינו מודה בחיובו¹. אמנם סברה זו נראית כמחודשת, שכן בפוסקים אחרים אין אנו מוצאים אותה אלא רק במספר תחומים המפורשים בכתוב:

לגבי כתיבת פרשיות התפילין קיים התנאי "וקשרתם – וכתבתם": כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה" (גיטין מה, ב). וכתבו התוספות (שם ד"ה "כל שישנו") שרבינו תם רצה ללמוד מדין זה גם לדין איגוד הלולב ועשיית הציצית, שאין האישה כשרה להם כיוון שאינה מצווה בהם. תוספות עצמם חלקו על ר"ת, ולדעתם אין ללמוד ממה שנתפרש בכתוב על מה שלא נתפרש.

אין לומר גם שהרמב"ם סובר כר"ת, להרחיב דין זה גם על מה שלא מפורש, שהרי בדין שחיטה כתבו התוספות (חולין ג, ד"ה "קסבר כותים") שמי שאינו בר זביחה [שחיטה] – כגון כותים ומומר אוכל נבלות להכעיס – אינו בר שחיטה, ולמדו זאת ממה שנאמר: "וזבחת ואכלת" (דברים יב, כא) – רק מי שזובח לעצמו יכול להאכיל לאחרים². וכתב

ד. העירני ידידי הרב דוד דודקביץ' שלשון הרמב"ם אינה מורה בהכרח להתיר לצרפו למניין, אלא רק שלא להרחיקו מבית הכנסת. אמנם, מסתבר שהרמב"ם התכוון גם להתיר לצרפם למניין, שהרי כתב שאין נוהגין בו מנהג ביזיון, וביזיון גדול הוא לאדם כשלא מצרפים אותו למניין וממתנינים עד שיבוא עשירי. גם כיום חילוניים רבים רואים בצירופם למניין מעין 'הכשר' על נאמנותם ליהדות, ואם לא יצרפו אותם הם עלולים להפגע ולהתרחק – והרי על כך מזהיר הרמב"ם. גם אם אינם נפגעים, הם רואים זכות לעצמם להצטרף למניין, יש בכך קירוב מסוים ויתכן שגם זה כלול בדברי הרמב"ם. כך סובר גם הרב אברהם מרדכי הלוי הורביץ (נעם י"ח עמ' ר ואילך), וראה לקמן סעיף ג.

ה. הב"י (יר"ד ב, ד"ה "מומר") דייק מדברי הרא"ש שמי שאינו רגיל לזבוח [לשחוט] הוא כמומר. לדעתו, כיוון שהרא"ש נימק את פסולו של המומר משחיטה משום שאינו חושש לזבוח – גם מי שאינו חושש לזבוח סתם כך (ולא להכעיס או לתיאבון), אין שחיטתו כשרה. והביא דעת הר"ן החולק וסובר שהיא כשרה, ורק שחיטת מי שנפסל לפי הכללים לפסילת השוחט היא הפוסלת. גם ר"ת (בתוס' גיטין הנ"ל), הסובר שלומדים מדין תפילין לדין הכנת ציצית ואגד לולב ע"י אישה, מנמק זאת בכך שאישה אינה מחויבת בדינים אלו ולא שאינה מקיימת אותם.

הרא"ש (חולין פרק א סימן ה) שישנה מחלוקת בדבר: לדעת התוספות, כאמור, נפסלת שחיטת עכו"ם מן הפסוק: "וזבחת ואכלת". אבל לרמב"ם לומדים זאת מ"וקרא לך ואכלת מזבחו" (שמות לד, טו) – משמע שזבחו אינו כשר לאכילה. נמצא שגם לרמב"ם אין אומרים בכל מקום שמי שאינו מודה בדבר אינו יכול לקיימו, אלא רק במקומות בהם הדבר מפורש בכתוב.

אם כן יש להקשות: בדאורייתא (שחיטה) אין לך אלא מה שאמרה תורה, ובדרבנן (צירוף למניין) נפסול באופן גורף את כל מי שאינו מודה בחיוב?

אמנם באמת לא על הרמב"ם בלבד קשה, אלא גם על המשנה שכתבה כן בדין העירוב (עירובין סא, ב): "הדר עם הנכרי בחצר, או עם מי שאינו מודה בעירוב – הרי זה אוסר עליו". נמצא שלגבי דין עירוב, שהוא מדרבנן, פשוט למשנה שאינו יכול להצטרף, למרות שבתפילין ובזביחה יש צורך בפסוק על מנת לחדש זאת.

לכן נראה לומר שלדעת הרמב"ם התנאי האמור בתפילין הוא 'בניין אב' לכל התורה כולה, וכסברת ר"ת. זו הסיבה שהמשנה פסלה את מי שאינו מודה בעירוב, ולכן הביא הרמב"ם כראיה דווקא את דין עירוב – על מנת להוכיח שהוא חל גם במילי דרבנן (ולמרות שצירוף למניין שונה מעירוב וכדלקמן, סברה היא שכל מילי דרבנן דומים זה לזה).

אמנם עתה יקשה מדוע לומד הרמב"ם את פסול עכו"ם לשחיטה מפסוק מיוחד, ולא די לו בכלל הזה? אך באמת יש לחלק בין שחיטה, שאינה אלא מעשה בעלמא וכל הדרוש הוא לבדוק שנעשתה כתקנה, לבין עניין היוצר חלות הלכתית ודורש כוונה – ככתיבת תפילין.

עוד יתכן, שגם התוספות מודים בדינים דרבנן ולא נחלקו על ר"ת אלא בדינים דאורייתא, ואפשר שגם הרמב"ם מודה לדבריהם¹. וסברה היא, שבמילי דאורייתא צריך פסוק על מנת לחדש דין, אך במילי דרבנן השוו גזירותיהם זו לזו. כך יוסבר לדעתם דין המשנה בעירובין, שאם יש צורך במקור לכל דין, שבה הקושיה דלעיל: מניין לחדש זאת בדינים דרבנן?

אמנם יש לדחות, שלא מצינו במילי דרבנן דין זה אלא בעירוב, ושמה דווקא בו הדברים אמורים – משום שיש ליצור חלות הלכתית של שיתוף או ביטול רשות

הרמ"א (י"ד ב, ה) הביא את דיוקו של הב"י בדברי הרא"ש להלכה: "מי שאינו חושש בשחיטה ואוכל נבלות בלא תיאבון, אע"פ שאינו עושה להכעיס – דינו כמומר להכעיס". אמנם הגר"א (שם סקט"ז) העיר שהרמב"ם חולק על התוס', וכנ"ל. והביא גם שהרא"ה מכשיר בעניין זה, ואם אחרים רואים אותו מכשיר הרשב"א בדיעבד, והרז"ה מתיר אף לכתחילה. נמצא שראשונים רבים לא סוברים כתוס' כלל, וודאי שלא כדיוק הב"י ברא"ש. והעיקר: גם לדעת הרמ"א צריך פסוק לחדש שמי שאינו רגיל לזבוח פסול לזביחה, ולכאורה אין לך בו אלא חידושו, כמבואר בתוס'.
 1. ולא נצטרך עכשיו לתירוץ הקודם, המחלק בין שחיטה לבין מצוות שיש בהם חלות.

הקשורים בכוונה ודעת. מניין, לעומת זאת, אינו דורש אלא את הימצאותם של עשרה יהודים במקום אחד.¹

מקור נוסף הנראה דומה לרמב"ם, הוא דעת התשב"ץ (ה"ג סי' ט):

ולומר "היום הרת עולם" בשבת ו"זה היום תחילת מעשיך" - אין הפרש בינו לשאר ימות השבת, שאיזה יום מימי השבוע הוא באחד לחדש השביעי שהוא יום הדין הוא. על כן אנו משלימין אחר "זה היום תחילת מעשיך" ו"על המדינות בו יאמר". ואם בא לדקדק עניין ההתחלה שיהיה בימי השבוע תחילת הבריאה, אם-כן לא נעשה לעולם פסח אלא יום ה', שכן כתוב: "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים"... ומי שאינו רוצה לקיים מצוות תפלה רשע הוא ופסול לעדות, ואינו עולה למניין עשרה.

לכאורה נראים דבריו חדים וברורים – מי שאינו מודה בחיוב פסול למניין, וכרמב"ם. אמנם הקשר הדברים נראה מוזר: פתח בהלכות נוסח תפילה, וסיים בהלכות המצטרף לתפילה! לכן נראה שכוונת התשב"ץ אינה למי שאינו מודה בחיוב תפילה, אלא למי שאינו מוכן לקבל את הנוסח שלנו. באדם כזה יש לחשוך שהוא קראי או מין הכופר בסמכות חז"ל, ודינו כשאר אפיקורוס שאינו עולה למניין עשרה.²

ג. התנאים לצירוף חילוני למניין

נתבאר לעיל כי משני טעמים יש לאסור את צירופו של חילוני למניין: מטעם מחלל שבת בפרהסיא שהוא כמומר לעבודה זרה (ראה ר"ן על ה"ף חולין ב,א), ומטעם שאינו מודה בחיוב – לדעת הרמב"ם ור"ת (ושמא גם התוס' אינם חולקים בדבר, כנ"ל). כעת יש לדון האם שני טעמים אלו שייכים בחילוני בן זמננו.

מחלל שבת בפרהסיא

לבירור דין זה ראה בהרחבה בפרק 'יין שנגע בו מחלל שבת'. עיקר המבואר שם על פי דברי גדולי המשיבים בדורות האחרונים הוא, שחוץ מהתנאים הרבים הדרושים על מנת להגדיר אדם כמחלל שבת בפרהסיא, קשה להגדיר כך חילוניים שבימינו משלוש סיבות עיקריות:

א. רבים מן המחללים שבת מחזיקים במצוות מסוימות, למשל: קידוש בלילי שבתות. בכך הם מביעים אמונה במעשה בראשית ובבורא עולם, וממילא מפקיעים את האפשרות להשוותם למומר לע"ז.

ז. סברא זו הפוכה מהנזכר לעיל הערה ג.

ח. עיין בתשב"ץ שם סי' רצ, שכתב אודות מי שמשנה הנוסח ממה שרגילים – שמסלקים אותו מלעבור לפני התיבה ומנדים אותו, וזה חלק מהמאבק בקראים ודומיהם. ראה שו"ת עשה לך רב ח"ה סי' א שהרחיב בעניין זה והסביר כמ"ש בפנים.

ב. גם חילוניים שאינם מקיימים מצוות כלל, הרי הם כתינוקות שנשבו.
ג. חומרת דינו של המחלל שבת בפרהסיא נובעת מתוך החוצפה וההתרסה שבמעשיו, המבדילים אותו ביודעין מכל העדה. בימינו רובא דעלמא מחללי שבתות הם, ואין בכך משום חוצפה יתירה.

לכן נראה כי מטעם זה אין לאסור לצרפם למניין, וכתב בשו"ת מלמד-להועיל (או"ח סי' כט) שכן המנהג בימינו בהונגריה ובאשכנז.

בשו"ת משיב-דבר (ה"א סי' ט) כתב הנצי"ב לאסור צירוף למניין מסברה אחרת, שהרי אין מקבלים קרבן ממחלל שבת בפרהסיא – ותפילות כנגד תמידין תקנום. אמנם גם לטעמו יש לחלק בין זמנו לזמננו על פי הסברות הנ"ל, שהרי במקור דינו (חולין ה,א) מבואר שמקבלים קרבן ממומר לדבר אחד, מפני שעל ידי כך מקרבים ומחזירים אותו בתשובה. מכאן אפשר להבין שמה שחז"ל שללו מן המומר לעבודה זרה ומן המחלל שבת בפרהסיא את הזכות להביא קרבן – הרי זה על מנת לסגור דלת בפניו, שלא יחזור בתשובה.

אם כך, יש לומר שכל עוד אנו חפצים לקרב ולהשיב את האדם, מותר לנו לצרפו למניין ואין לחוש למעשיו הרעים. ובימינו בודאי אנו חפצים לקרב את הכל, שהרי הם תינוקות שנשבו וראויים ומסוגלים לחזרה בתשובה^ט.

אינו מודה בחיוב

עתה יש לדון, האם חילוני נקרא 'אינו מודה' בדין תפילה בכלל ובדין מניין בפרט? מחד גיסא – הרי אינו מתפלל במניין, ועל פי רוב אינו מתפלל כלל. מאידך – כשהוא בא לפעמים לבית כנסת, כגון ביום זיכרון או בימים נוראים, הרי בזה מודה הוא בערכה של תפילה בכלל ותפילת הציבור בפרט. על כן נראה שאם כשמבקשים ממנו להצטרף הוא מוכן לזה – לא נפסלנו כאותו קראי המתפלל ביחידות באופן עקרוני, על פי תפיסתו המוטעית, ורק 'עושה טובה' לחברו הרבני בעומדו לצידו בבית הכנסת. לפי זה, אם נדע באותו חילוני שגם הוא רק 'עושה טובה' (כפי שאכן קורה לעתים), אבל אינו מודה בערך התפילה במניין – לא נוכל לצרפו^י.

ט. יש לציין את דברי השדי-חמד (כרך ה ח"ט, דברי חכמים סימן ס), שכתב שמומר אינו מצטרף לדבר שבקדושה. לראיה הביא את התשב"ץ והרמב"ם המובאים לעיל, ותמה על רב אחד שצירף מומר. ועיין בדברי הילקו"י הנ"ל שהשיג על השד"ח מתוך דברי האחרונים שהקלו, ובתוכם הבניין-ציון. אבל נראה שאין כוונת השד"ח אל החילוני בן ימינו, שהרי הוא עצמו כתב (כרך ה כללים, מערכת מ כלל פו) שבזמננו אין דינם של מי שאינם שומרי מצוות כמומרים, והביא להלכה את דעת הבניין-ציון. לכן צריך לומר שבדבריו התכוון למומר ממש, היינו למי שהמיר דתו לדת אחרת. יש לציין כי מדבריו משמע שהבין את התשב"ץ שלא כפי שהסברתי לעיל.

י. וראה לקמן הערה יג.

אמנם אפשר לפקפק בהערכת המציאות הזו, ולטעון שמא גם מי שמגיע ביוזמתו לבית כנסת בימים נוראים אינו מודה בחיוב תפילה במניין, אלא שחשוב לו הטקס המסורתי והחגיגי. בדומה לכך מסתפק הרב פיינשטיין בשאלה האם לתת לו עלייה לתורה (ראה בפרק 'עלייה לתורה'), ונטה להקל, ומדבריו ראייה לדין צירוף למניין.

הרב אויערבאך (קובץ 'מבקשי תורה', סיון תשנ"ה) כתב שאע"פ שרבו מאוד הסוברים שאין לצרף מחללי שבת למניין, במקום הצורך יש לסמוך על אלה שכתבו שבזמננו, כיוון שהפרוץ מרובה על העומד הרי הם כתינוקות שנשבו. למעשה כתב שאם אפשר להתפלל במניין של אנשים כשרים יש להעדיף זאת, אך יש להשתדל שלא לגרום צער ועלבון לאנשים אחרים וק"ו שלא לגרום להם התרחקות ח"ו מהתורה – "להתנהג באופן שיהא שם שמים מתאהב ולילך תמיד בדרכי נועם ושלום"⁸¹.

דברים דומים כתב גם הרב אברהם שפירא⁸², והביא את דברי הרמב"ם בתשובה המובאת לעיל, שיש לקרב את מי שבא לבית-הכנסת. הוא מדייק מלשונו שסיבת האיסור לצרף את הקראים לא הייתה מפני היותם כופרים, אלא מפני שלא הודו במצוות התפילה בצבור, ועל החילוניים בזמננו אי אפשר לומר זאת. אין אצלם לא כפירה כללית ואף לא כפירה במצווה מן המצוות, אלא רק חוסר מודעות עמוק – עד כדי 'שבי' רוחני ותרבותי. עוד כתב שם שמומר לעבודה זרה פסול מכיוון שהוא חשוד על כל המצוות, אבל מי שבא להתפלל הרי כבר אינו חשוד לפחות על מצוה זו, וממילא אין לדונו כחשוד על הכל⁸³.

עוד הקלו בדבר הילקוט-יוסף (סימן נה הערה יא, בשם הרב עובדיה יוסף) והרב חיים דוד הלוי, שגם עשה מעשה בעצמו (כמבואר בספרו עשה לך רב ח"ה סי' א).

הרב אביגדור נבנצאל (מובא בספר הצבא כהלכה עמ' תכא) כתב לסייג את ההיתר מטעם תינוקות שנשבו, כיוון שכל זה אמור לדעתו רק במי שמאמין בתורה מן השמים, אלא שאינו מקיים מצוות למעשה. אבל מי שכופר – גם אם הוא תינוק שנשבה – אינו שייך לתפילה, וגרוע גם מן הקראי המאמין לפחות בתורה שבכתב מן השמים ובחיוב התפילה.

יא. מעין זה כתב בתשובה אחרת המובאת בשו"ת רבבות אפרים ח"ז סי' תב. אמנם עיין בספר הליכות שלמה עמ' קמט הערה 54, וכבר הערנו עליו בפרק 'עלייה לתורה' הערה י.

יב. הרב הראשי לישראל לשעבר וראש ישיבת מרכז הרב, התשובה נמצאת בראש ספר אור יצחק להרב יצחק יעקובוביץ'.

יג. על תשובה זו העיר הרב קופמן בספרו הצבא כהלכה (עמ' תיט-תכא), שמתוך נימוקי התשובה עולה שמדובר במי שבא ביוזמתו להתפלל, או על כל פנים מעוניין להתפלל, ולא באדם שרק עומד במקום כדי להשלים מניין.

אמנם יש להעיר כי לכאורה לא צדק הרב קופמן במה שכתב שהרב שפירא סייג כך את היתרו, שהרי עיקר היתרו נסמך על סברתו הראשונה, שבחילוניים שבימינו לא שייכת כלל סברת הרמב"ם הנ"ל, ובמפורש כתב שלא רק המעוניין להתפלל במניין אלא "אפילו בסתמא יש על מי לסמוך". מכל-מקום, נראה שודאי אם ידוע לנו שאדם פלוני 'עושה טובה' במובהק, ואין לו כל הכרה בערכה של בתפילה או בחיוב המניין, לא נוכל לצרפו, וכמ"ש בפנים. אלא ש'בסתמא' אין המצב כך, וזו מציאות רחוקה.

אף שהפוסקים שהובאו לעיל לא חילקו בכך⁷, מכל מקום נראים דבריו פשוטים מצד הסברה. שהרי מי שכופר ודאי שאינו מודה בחיוב התפילה, ולראשונים הנ"ל זו סיבה שלא לצרפו למניין.

צירוף לדבר שבקדושה

הרב פיינשטיין (אגרות-משה או"ח ח"א סי' כג) כתב, שאף שקשה לומר שתפילה במניין המורכב גם מחילוניים תיחשב לתפילה בציבור, בכל זאת ניתן להחשיבם בתור צירוף לעשרה לעניין דברים שבקדושה:

נשאלתי... אם יש בשעת הדחק לצרף מחללי שבתות לעשרה, והשבתי דלמנהגנו שאף בשביל יחיד פורסין על שמע ואומרין קדושה... יש לצרפם. דהא כיוון שמקרא אחד ילפינן הדין בקידוש השם ליהרג בשאר עבירות שהוא בעשרה, והדין שאין אומרין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, ולכן: כשם שקידוש השם ליהרג הוא מחויב אף לפני עשרה כופרים ומומרים אם אף הם מישראל – כדמוכח כן מהא דסנהדרין (עד,ב)... "אלא בכולהו ישראל, דאתיא תוך תוך ממרגלים", שהיו כולו ישראל כדפרש"י, והתם הא היו כופרין בפרהסיא שגריעי ממחללי שבתות, עיין ערכין (טו,א)¹⁰, אלמא שלזה עדיפי מומרים מנכרים – א"כ בהכרח שגם לעניין לומר דברים שבקדושה מצטרפי.

אבל להסוברין דבעי לכל הפחות רוב מניין – אפשר שכיוון דלא מקיימי, יש להחשיבם כלא מתחייבי, כדסברי התוספות כן לעניין שחיטה, שלא מיחשבי בר זביחה, ולכן אפשר שלא יצטרפו כדסובר הפמ"ג. וגם לדידהו יש לפקפק – דאולי רק התם משום שמפרשין דמה שמצריך תורה שהשוחט יהיה בר זביחה שהוא מקרא דמ"זזבחת", שילפינן: "מה שאתה זובח אתה אוכל", יש בלשון הזה גם שיהיה זובח למעשה, כמו שיש בלשון הזה שיהיה מחויב בזביחה. וכן בגיטין (מה,ב) שממעט מ"וקשרתם" כל שאינו בקשירה שפסול לכתבת סת"מ, אף מומר נמי – משום שבלשון זה יש גם שיהיה קושר למעשה... אבל לא משום שסברי דלא מקיימי הוא כלא מתחייבי במקום שלא נאמר לשון ששייך על זה גופא. ולכן, אם אך עתה מתפללים, יש מקום להתיר לצרפם אף לדידהו.

אבל לדידן, לברכו ולקדיש ולקדושה יש לצרפם. ואם ישמעו להש"ץ, יכול לומר כל התפלה להוציאם, דכיוון שמחויבין בתפלה יכול להוציאן. אבל מעלת תפילה בצבור מסתבר שלא יחשב. אבל יש לעשות כן בשעת הדחק, לצאת ידי קדיש

יד. אמנם לפי מה שנכתוב לקמן בשם הרב פיינשטיין נראה שיש לצרף גם אדם כזה, ויהיה לתפילה זו דין אמירת דבר שבקדושה. אבל ראה דברי הבן איש חי המובאים בפרק 'עלייה לתורה', שחילק בדומה לדבריו.

טו. "דאמר רבי חנינא בר פפא דבר גדול דברו מרגלים באותה שעה, דכתיב 'כי חזק הוא ממנו'... כביכול בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם".

וקדושה וברכו. ולעניין קריאת התורה, שצריך דווקא שיהיו כולם או רובן מחויבין, הוא גם כן בספק זה שבארתי...

והנה במה שכתב שגם פושעי ישראל החמורים ביותר כשרים להצטרף לדבר שבקדושה, לכאורה נסתרים דבריו מדברי הרמב"ם שהובאו לעיל, שפסל את הקראי מלהצטרף גם לקדושה. עוד מצינו פוסקים רבים שאינם סוברים כמותו, ופלא הדבר שלא הביאם. החכם צבי (סי' לה) כתב שלא לצרף מחלל שבת בפרהסיא למניין ושלא להעלותו לתורה, כיוון שדינו כגוי גמור. גם בפרי-מגדים (אשל אברהם סי' נה סק"ד) כתב כך, וכן במשיב דבר להנצי"ב (הובא לעיל). גם מלשון השו"ע (הובא לעיל) המתיר לצרף עבריין למניין עשרה, אין להביא ראיה. דבריו אמורים במומר לדבר אחד, שממנו מקבלים גם קרבנות (חולין ה,א), אולם מן המחלל שבת בפרהסיא אין מקבלין קרבנות ובו לא התיר השו"ע כלל^{טז}.

עוד יש להשיב על מה שהסיק מדברי הגמרא שגם עשרה ישראלים שהם כאותם המרגלים שכפרו בפרהסיא כשרים לעניין קידוש השם, וממילא לעניין צירוף לדברים שבקדושה – שאין מסקנה זו מוכרחת ואפשר לומר שהלימוד הוא רק למספר עשרה ולאכיותם מצד מוצאם, היינו שיהיו יהודים, ותו לא (ואכן היה מי שהשיב עליו כך, עיין אג"מ או"ח ח"ב סי' ט). אבל עיקר דבריו, שאין לפסול את מי שאינו רגיל להתפלל מלהצטרף למניין, מחזק את מה שנכתב לעיל (סעיף ב, וכן הערה ד).

סיכום

- א. מי שמחלל שבת בפרהסיא, נחשב מעיקר הדין כגוי לכמה עניינים ובתוכם צירוף למניין, כמבואר בראשונים ובאחרונים. בעיה נוספת היא שאדם שאינו מודה בחיובו במצווה כלשהי אינו יכול לקחת חלק בקיומה, ולכן לא יוכל להצטרף למניין.
- ב. הרב פיינשטיין סבור שמעיקר הדין גם כופר ומחלל שבת בפרהסיא כשר להצטרף לאמירת דברים שבקדושה. אמנם רוב הראשונים והאחרונים אינם סבורים כמותו.
- ג. אחרונים רבים סבורים שבדורותינו אין להגדיר את החילוניים כמחללי שבתות בפרהסיא, ועל פי מה שכתבתי לעיל הרי שאין לומר גם שאינם מודים בחיוב תפילה ומניין.
- ד. העולה מכאן שיש להתיר לצרף חילוני למניין, אך נראה שיש לסייג היתר זה דווקא לבאים להתפלל מרצונם (ראה סעיף ג), או נענים ברצון לבקשתנו. ויש שהתירו לצרף גם במקרה שמבקשים מהם להשלים מניין למרות שאינם מתפללים בעצמם.
- ה. אם ברור שהמצטרף רק עושה טובה ואינו מכיר כלל בערכה של תפילה – אין לצרפו, אולם מדובר במקרה שאינו שכיח.
- ו. אין לצרף מי שהוא כופר במוצהר, שהרי ודאי אינו מודה גם בערכה של התפילה.

טז. עיין על כל זה בספר שערים מצויינים בהלכה טו, א.